

Szépe Judit*

FONOLÓGIAI SZINTŰ SZEKVENCIA-SZERVEZÉSI MŰVELETEK MAGYAR ANYANYELVŰEK SPONTÁN KÖZLÉSEINEK ÉS A MAGYART IDEGEN NYELVKÉNT TANULÓK TÉVESZTÉSEIBEN

1. Bevezetés

A tévesztések olyan alakulatai a nyelvi közléseknek, amelyek eltérnek az adott nyelv grammatikai rendszerének szabályai alapján jósolható formáktól (Fromkin 1980, Cutler 1982).

A tévesztéseknek vannak közös vonásai:

1. Nem jósolhatók, hiszen működésük lényege éppen az, hogy a grammatika valamely szintjén vagy dimenziójában megváltoztatnak egy vagy több elemet vagy szabályt.
2. A változtatás ideiglenes. Aktuális működése után ismét az eredeti elem vagy szabály lép érvénybe. Továbbá a megváltoztatott elem vagy szabály működési tartománya korlátozott: mindig csak a nyelvbotlást tartalmazó aktuális közlés-egységre terjed ki. (Vagyis: nem nyelvbotlás például a francia anyanyelvű egyénre jellemző allofónok [uvuláris r] következetes használata a magyar nyelvben.)
3. A deviáns alakulat a közlő szándéka ellenére jön létre. Vagyis: nem tévesztés a grammatikai szabályokat megsértő nyelvi játék, nyelvi humor és a költői alakzatok.
4. A felnőtt nyelvi tévesztések közé tartoznak egyfelől a nyelvbotlások, amelyek a kialakult és ép anyanyelvi kompetenciával rendelkező közlők deviáns alakulatai, másfelől pedig a patológikus eredetű közlés-egységek.

* Szépe Judit, a nyelvtudomány kandidátusa, Université de Strasbourg–Balassi Intézet–MTA Nyelvtudományi Intézet, e-mail: szepe@unistra.fr

5. A tévesztéseket nem az ideális nyelvi beszélő kompetenciája szerint (egyszerűbben szólva: a köznyelvhez mérten) érvényes alakhoz képest tekintjük tévesztésnek, hanem az egyén saját kompetenciájához képest. Erre a fontos kritériumra a téma hazai klasszikusa, a tévesztéseket két évtizede kutató Huszár Ágnes hívja fel a figyelmet monográfiájában (Huszár 2005: 15).

6. A közléseket, amelyekben a tévesztések megjelennek, spontán vagy kiváltott beszédprodukción hozza létre. Ez a kritérium kizárja a nyelvbtlások közül egyfelől a vizuális modalitású nyelvi közlések tévesztéseit, másfelől pedig azokat a tévesztéseket, amelyek a nem spontán, hangos közlésekben jelennek meg. Ilyenek: a versmondás, a hangos olvasás, illetőleg a csak egyféleképp elmondható rituális szövegek tévesztései. (A spontán tévesztésekre vonatkozó definíciókat l. Gósy 2004: 7, 2005: 95–96).

Ez a tanulmány a magyar mint idegen nyelv elsajátításának korai szakaszában lévő fiatal felnőtt nyelvtanulók egyes tévesztéseit veti össze a felnőttkori spontán nyelvhasználat egyes sajátosságaival. Nem vizsgálja azonban a fonetikai realizációban, a kiejtésben mutatkozó tévesztéseket, illetőleg esetlegességeket.

Az összevetés egyik fő sajátossága, hogy a nyelvtanulás folyamán a nyelvtanulók nem rendelkeznek az éppen tanult nyelv teljes grammatikájának mentális reprezentációjával. S bár az anyanyelv-sajátítás során megjelenő szabályelvönő deviáns struktúrák is tévesztéseknek tekinthetők, a felnőttkorban idegen nyelvet tanulók devianciái azért nem tekinthetők ezekkel pontosan megfeleltethetőeknek, mert míg a gyermekkori nyelv-sajátítás a kognitív rendszer kialakulásának folyamatában történik, addig a felnőttkori idegennyelv-elsajátítás egy már elsajátított megismerő rendszerre épül, még ha az újonnan tanult nyelv bizonyos módosításokat is eredményezhet a kialakult rendszerben.

A vizsgált adatok a szerző gyűjtéséből származnak: egy körülbelül 2000 spontán nyelvbtlást tartalmazó gyűjtemény adatai, illetőleg a Strasbourgi Egyetem magyar szakos hallgatóitól (Farkas 2005) a 2009/2010-es tanév folyamán származó 580 tévesztés. Ezúton mondok köszönetet minden adatközlőnek, akik szívesek voltak hozzájárulni tévesztéseik elemzéséhez.

2. A fonológiai szinten értelmezhető tévesztések műveleti megközelítése

A rendszerszabályok megszegése a nyelvhasználat egyik alapvető sajátossága. Egyaránt megjelennek az ép és a patológikus beszédben (a magyarra vonatkozóan vö. pl. Gósy 2004, Berg 2005, Hoffmann 2005, Huszár 2005, Szépe 2000), a nyelv-sajátítás folyamatában (Kassai 1981) és a már elsajátított nyelv használatában.

Vizsgálataim szerint (Szépe 2000, 2002, 2004, 2005) a tévesztések jelenségei mögött a beszédmechanizmus néhány olyan eljárása húzódik meg, amely bármilyen eredetű devianciában szerepet kap, függetlenül attól, hogy a tévesztés ép vagy patológikus közlésben történik, vagy hogy milyen életkorú közlőtől ered. A három fő eljárás a következő:

- (1) valamely szabály hatókörének megváltoztatása;
- (2) a közlés egyik összetevőjének (elemének vagy szerkezetének) az ismétlése egy előhívhatatlan összetevő pozíciójában;
- (3) az előhívott összetevők sorrendjének megváltoztatása.

Ezek az eljárások teszik lehetővé, hogy a hozzáférés átmeneti akadályozottsága ellenére se akadjon el a közlés. Éppen ezért tekinthetjük őket kompenzációs eljárásoknak (1. táblázat).

1. táblázat. Kompenzációs eljárások fonológiai devianciákban

		Összetevő-ismétlés	Összetevő-átrendezés	Szabályhatókör-megváltoztatás
ép	gyerek ¹	<i>szürdőszoba</i> 'fürdőszoba'	<i>panicsor</i> 'paradicsom'	<i>vimlajos</i> 'villamos'
	felnőtt	<i>uszonyat</i> 'iszonyat'	<i>párfány</i> 'páfrány'	<i>kopasztra nyírt újonc</i> 'kopasztra nyírt újonc'
	idős	<i>videt adni</i> 'vizet adni'	<i>szőgenyek</i> 'szőnyegek'	<i>képes lesz teszni</i> 'képes lesz tenni'
patológikus	gyerek (SLI, autizmus) ²	<i>buffenc</i> 'bukfenc'	<i>lándacs</i> 'lándzsa'	<i>mamint</i> 'mami'
	felnőtt (afázia)	<i>tontosság</i> 'pontosság'	<i>nüs</i> 'sün'	<i>ráhongolódik</i> 'ráhangolódik'
	idős (Alzheimer-kór) ³	<i>szikráru</i> 'szikláról'	<i>gyalusk</i> 'gyalogka-kukkolás'	<i>lesztört</i> 'letört'

A kimutatott eljárások egyik fő előnye, hogy kisszámúak, tehát igen változatos kiindulásból kevés eljárással igen nagyszámú adat levezethető.

Ezek az eljárások lényegében szegmentumválasztó és fonotaktikai szekvenciaszervezési szabályok, illetőleg erős tendenciák. Legfőbb közös szervezőel-

¹ Az első gyermeknyelvi adat Kassai Ilona (1981) gyűjtése, a második kettő Szende Tamás személyes közlése.

² Az első, SLI-adat Sebestyén Tar (2006) gyűjtése, a második kettő, autizmusbeli adat Forró Orsolya gyűjtése.

³ Az Alzheimer-kór adatai Hoffmann (2005) gyűjtése.

vük az egyszerűsítés, az információvesztés. Ez azt jelenti, hogy a tévesztést tartalmazó alak mindig kevesebb fonológiai információt fog tartalmazni, mint a tévesztést nem tartalmazó (Szende 1991, 1992, 1997: 156). Némelyik tévesztésben nyilvánvaló az egyszerűsítés. Például ha a *fogkefe* szóalak egy afáziás közlésben *fokofok*-ként hangzik el, akkor világos, hogy egy magánhangzótípussal, ez *e*-vel kevesebbet tartalmaz a szóalak, illetve a *gk* mássalhangzó-kapcsolat – zöngésségi hasonulás, majd a Kötelező Kontúr Elvének (Törkenczy 1994: 327, Siptár 1995: 29) érvényesülését követően – egyetlen rövid elemre redukálódott. Ha a *laknak* szóalak helyett *laklak* hangzik el, akkor pedig az első szótag kitöltése megismétlődik a másodiknak a helyén, vagyis két fajta kitöltés helyett csak egy van a deviáns alakban. Tehát egy téves szóalak például kevesebb alkotóelemet (szegmentumot vagy megkülönböztető jegyet) használ fel, mint amennyi a fonológiai reprezentációjában elő van írva, vagy az egyik szótag szerkezetét egy másik szótag szerkezetének a mintájára tölti ki. De vannak olyan esetek is, amelyekben a tévesztett alak bonyolultabb szegmentális szerkezetű, mint a hibátlan. Mindjárt fogjuk látni, hogy az egyszerűsítés ennek ellenére is megvan. Például a gyermeknyelvi *krokrodil* alak több szegmentumot tartalmaz a szó fonológiai reprezentációjánál (ráadásul egy nehéz mássalhangzó-kapcsolatot is), mégis kimutatható benne egy egyszerűsítési művelet. Ugyanis az *r* betoldásával az első két szótag szerkezete azonos kitöltésűvé, vagyis egyszerűbbé vált. A második szótag saját, egyéni jellegét elnyomta az elsőé, így egy szótagtípussal kevesebbet tartalmaz a deviáns szóalak, mint az alapalakja. Ilyenkor természetesen nem szegmentálisan egyszerűbb a tévesztett változat, hanem szekvencia-szervezési szempontból.

A deviáns alakokban számos, fonológiai szintű művelet érhető tetten: olyanok, mint például a szegmentumbetoldás vagy -törlés, a helyettesítés, a helycsere, illetőleg egyes megkülönböztető jegyek megváltoztatása vagy átrendezése a szekvenciában. Ezeknek a pusztá kimutatásával és felsorolásával még nem jutnánk közelebb a tévesztések természetének rejtelseihez. Annál is inkább, hiszen a korpuszokban egymással ellentétes irányú műveletek is megjelennek. Ha elfogadjuk a nyelvben működő gazdaságosság elvét, akkor nehéz lenne azt állítani, hogy a devianciakorpuszokban a törlések egyszerűsítik a szekvenciát, a betoldások pedig bonyolítják, vagy hogy egy mássalhangzó-kapcsolat redukciója vagy homogenizálása egyszerűsíti, létrehozása pedig bonyolítja a szekvenciát. Ha valami a gazdaságosság ellen hat, akkor egyáltalán miért jön létre? Pontosan azért, mert ugyanaz a művelet, amely a szekvencia egyik szervezési aspektusából bonyolít, az a másikéből egyszerűsít. Ezért kiindulásként azt kellett feltenni, hogy a tévesztések nyomán akár bonyolultabb, akár egyszerűbb szegmentális szerkezetűvé válik is a szekvencia, mindig fellelhető benne az információvesztés. Fel kell tennünk továbbá a következőt. Ha egy deviancia szegmentálisan és szekvenciálisan is egyszerűbbé tesz egy közlésegséget, akkor a két tényező azonos irányban hat, és együtt érvényesítik a gazda-

ságosság elvét. Ám ha irányuk ellentétes, vagyis a szekvenciális egyszerűsítés szegmentális bonyolódással jár, akkor kizárólag az előbbi művelet áll összhangban a gazdaságosság elvével. Hogy mégis létrejöhetnek ilyen közlésegyeségek, az arra utal, hogy a szekvenciális egyszerűsödés elnyomja azt a hatást, amellyel a szegmentális bonyolódás megsérti a gazdaságosság elvét.

A fonológiai szintű kompenzációs eljárások különféle fonológiai műveletek formájában valósulhatnak meg: beszédhangok betoldásával, törlésével, sorrendjük megváltoztatásával vagy épp a szegmentumokat alkotó összetevőknek, a jegyeknek a megváltoztatásával vagy átrendezésével (2. táblázat).

2. táblázat. Kompenzációs eljárások fonológiai műveletei

ÖSSZETEVŐ-ISMÉTLÉS	ÖSSZETEVŐ-ÁTRENDEZÉS	SZABÁLYHATÓKÖR-MEGVÁLTOZTATÁS
elemek között <i>küzbözik</i> 'különbözik'	elemek között <i>zságd vebre</i> 'vágd zsebre'	tagolásjelzés bevezetése betoldással <i>kirodába</i> 'irodába'
jegyek között <i>tontosság</i> 'pontosság'	jegyek között <i>tok jó</i> 'tök jó'	tagolásjelzés bevezetése törlő <i>h</i> -val <i>húr</i> 'fúr'
szótagismétlés <i>feladatata</i> 'feladata'	onset-onset pozíciók között <i>künölös</i> 'különös'	tagolásjelzés zárművelettel <i>bár</i> 'vár'
mássalhangzó- kapcsolatban <i>menet tőzbe</i> 'menet közben'	onset-kóda pozíciók között <i>boroszkány</i> 'boszorkány'	tagolásjelzés zöngétlenségművelettel <i>tévét nészni</i> 'tévét nészni'
szótagok között <i>szenember</i> 'szeptember'	kóda-onset pozíciók között <i>párfány</i> 'páfrány'	tagolásjelzés palatalizáció hiányával <i>sajt#ja</i> 'sajtja'
onset-onset pozíciók között <i>csöbbs csángó</i> 'több csángó'	kóda-kóda pozíciók között <i>hertalytó</i> 'helytartó'	tagolásjelzés -sz tövű igék hasonulásának hiányával: <i>veszni</i> 'venni'
onset-kóda pozíciók között <i>szorosz</i> 'szoros'	nukleusok között <i>Rudetolt</i> 'Rudotelt'	szonoritási szabály kiterjesztése <i>könyvem</i> 'könyvem'
kóda-onset pozíciók között <i>videt adni</i> 'vizet adni'	affrikátafelbontás <i>doszent</i> 'docens'	rosszul formált szótag <i>fokofo</i> 'fogkefe'
kóda-kóda pozíciók között <i>eloszlász</i> 'eloszlás'	affrikátaösszeépítés <i>csetvér</i> 'testvér'	magánhangzó- illeszkedésben <i>hetvenhárombe kezdtem</i> '73-ban'
nukleusok között <i>rössz ötlet</i> 'rossz ötlet'		

Ezeknek a fonológiai műveleteknek az eredményeképpen jönnek létre a fonológiai tévesztést tartalmazó közlések. Ha összevetünk felnőttkori és időskori, illetőleg ép és afáziás fonológiai tévesztéseket, akkor nyomban feltűnik, hogy az eltérő csoporthoz tartozó közlők egyaránt ugyanazokat a kompenzációs eljárásokat alkalmazzák a hiányhelyek áthidalására (Szépe 2008). De abban már van különbség a csoportok között, hogy milyen egyedi fonológiai műveletek segítségével kompenzálják a hozzáférhetetlen elemeket vagy szabályokat (3. táblázat).

3. táblázat.

Kompenzációs eljárások műveleti afáziában, valamint idő- és felnőttkori tévesztésekben

MŰVELET	AFÁZIA	IDŐSKORI TÉVESZTÉS	FELNŐTTKORI NYELVBOTLÁS
(A) szabálykiterjesztések			
1. indításmegerősítések			
(a) mgh-s indításjelzés:			
<i>h</i> protézisével	✓	✓	
<i>k</i> protézisével	✓	✓	
<i>t</i> protézisével	✓	✓	
(b) msh-s indításjelzés:			
(b/1) zárelemet tartalmazó zöngétlen hang protézisével	✓	✓	
(b/2) nazális vagy réshang helyett zárelemet tartalmazó homorgán hang	✓	✓	
(b/3) zöngés kezdés zöngétlenítése	✓		✓
(b/4) törlő <i>h</i> -val	✓		
2. határmegerősítések			
(a) zöngés határ zöngétlenítése	✓		
(b/1) zárelem betoldása			
mgh után	✓	✓	✓
szonoráns után	✓	✓	✓
réshang vagy zárhang után	✓		✓
(b/2) réshangból			
affrikáta	✓		✓
zárhang		✓	
(c) posztlexikális hasonulás elmaradása morfémahatáron			
(c/1) palatalizáció elmaradása	✓		
(c/2) -sz tövű igék		✓	✓

3. szonoritási szabály kiterjesztése		✓	✓
4. rosszul formált szótag	✓	✓	
(B) Összetevő-átrendezés			
1. jegyek között			
(a) onset-onset	✓		✓
(b) onset-kóda	✓		✓
(c) kóda-onset			
(d) kóda-kóda			
(e) nukleus-nukleus	✓	✓	✓
2. elemek között			
(a) onset-onset	✓	✓	✓
(b) onset-kóda	✓	✓	✓
(c) kóda-onset	✓	✓	✓
(d) kóda-kóda		✓	✓
(e) nukleus-nukleus	✓	✓	✓
3. affrikátakomponensek között			
(a) affrikátafelbontás	✓		
(b) affrikátaösszeépítés		✓	✓
(C) Összetevő-ismétlés			
1. jegyek között			
(a) onset-onset	✓	✓	✓
(b) onset-kóda	✓		✓
(c) kóda-onset	✓		
(d) kóda-kóda	✓		✓
(e) nukleus-nukleus	✓	✓	✓
2. elemek között			
(a) onset-onset	✓	✓	✓
(b) onset-kóda		✓	✓
(c) kóda-onset	✓	✓	✓
(d) kóda-kóda	✓	✓	✓
(e) nukleus-nukleus között	✓	✓	✓
3. szótagismétlés	✓		
3. mássalhangzó-kapcsolatban	✓		
5. szótagillesztésben	✓	✓	✓

Például mindhárom csoport erősen preferálja az összetevők átrendezését. A műveletek tekintetében, míg az affrikátafelbontás az afáziára jellemző, addig az affrikáta-összeépítés az időskori és az afáziás tévesztésekre.

3. A vizsgálat eredményei

Az ép spontán nyelvhasználatbeli tévesztések korpuszán elvégzett vizsgálatok (Szépe 2006, 2007–2008) azt mutatják, hogy a tévesztések prioritásokat mutatnak az egyes tévesztések tekintetében. Az összetevő-ismétlések a tévesztési eljárások közül a leggyakoribbak az ép beszédben: az összes tévesztések mintegy kétharmadát teszik ki. Ezzel szemben a nyelvtanulóknál az összetevő-átrendezések a leggyakoribban (több mint 50%), bár az összetevő-ismétlések-nél nem szignifikánsan gyakoribbak. Mindkét csoportban a szabályok hatókörének megváltoztatása a legritkább tévesztési eljárás.

4. táblázat. A tévesztési stratégiák típusainak gyakorisága

MŰVELETTÍPUS	ELŐFORDULÁS SZÁMA		ELŐFORDULÁS ARÁNYA (%)	
	elsajátított	tanuló	elsajátított	tanuló
szabályhatókör-megváltozt.	87	32	7,80	5,51
összetevő-átrendezés	313	307	28,04	52,94
összetevő-ismétlés	716	241	64,16	41,55
Összesen, ebből:	1116	580	100,00	100%

A három művelettípusból a legkisebb arányban jelenlévő szabályhatókör-megváltoztató tévesztések közül a tagolási határ kiemelése a leggyakoribb mindkét vizsgált csoportban. A magánhangzó-illeszkedés és a szonoritási hierarchia kiterjesztése a nyelvtanulóknál alacsonyabb előfordulású, mint az anyanyelvűek tévesztéseiben (5. táblázat).

5. táblázat. A szabályhatókör-megváltoztatás műveletei

MŰVELETTÍPUS	ELŐFORDULÁS SZÁMA	ELŐFORDULÁS ARÁNYA (%)
szabályhatókör-megváltoztatás összesen, ebből	87	100,00
tagolási határ kiemelése	51	58,62
mgh-illeszkedés kiterjesztése	27	31,03
szonoritási hierarchia kiterjesztése	9	10,35

a) altáblázat: elsajátított anyanyelv esetében

MŰVELETTÍPUS	ELŐFORDULÁS SZÁMA	ELŐFORDULÁS ARÁNYA (%)
szabályhatókör-megváltoztás összesen, ebből	32	100,00
tagolási határ kiemelése	19	59,38
mgh-illeszkedés kiterjesztése	7	21,87
szonoritási hierarchia kiterjesztése	6	18,75

b) altáblázat: nyelvtanulás esetében

Elsajátított anyanyelv esetében zöngétlenség- és zárműveletek formájában megvalósuló határkiemelések közül a befejezést jelölő határ kiemelése több mint hatszorosan meghaladja az indítást jelölő határ kiemelését, míg nyelvtanulás esetében az indítást megerősítő tagolászjelzés tendencia szinten gyakoribb. Morféma nagyságrendben az anyanyelv esetében kétszer olyan gyakori, mint szóalak nagyságrendben. Nyelvelsajátítás esetében viszont nincs a két művelet gyakorisága között szignifikáns különbség. A zárművelet előfordulása közel ötszöröse a zöngétlenségműveletének az anyanyelv esetében, míg a nyelvtanulásban a zöngétlenségművelet nem egészen kétszerese a zárműveletnek (6. táblázat).

6. táblázat. A tagolási határ kiemelés művelettipusai

MŰVELETTÍPUS	ELŐFORDULÁS SZÁMA	ELŐFORDULÁS ARÁNYA (%)
tagolási határ kiemelés, ebből	51	100,00
a) szóalak vagy morféma zárásakor	44	86,27
szóalak vagy morféma indításakor	7	13,73
b) morféma nagyságrendben	34	66,67
szóalak nagyságrendben	17	33,33
c) zárművelet	42	82,35
zöngétlenségművelet	9	17,65

a) altáblázat: elsajátított anyanyelv esetében

MŰVELETTÍPUS		ELŐFORDULÁS SZÁMA	ELŐFORDULÁS ARÁNYA (%)
tagolási határ kiemelése, ebből		19	100,00
a)	szóalak vagy morféma zárásakor	8	42,11
	szóalak vagy morféma indításakor	11	57,89
b)	morféma nagyságrendben	9	47,37
	szóalak nagyságrendben	10	52,63
c)	zárművelet	7	36,84
	zöngétlenségművelet	12	63,15

b) altáblázat: nyelvtanulás esetében

A összetevő-átrendezés kategóriája a leggyakoribb művelet típus nyelvtanulás esetében, és a második leggyakoribb anyanyelv esetében. A 7. táblázat szerint a jegy- és a szegmentum nagyságrendjében előforduló átrendezések gyakorisága nyelvtanulás esetében nagyjából azonos, anyanyelv esetében pedig jellemzően inkább a szegmentumok, mint a jegyek nagyságrendjében jelennek meg. Az affrikáta-összeépítésnek még az anyanyelvben is ritka művelet típusa a nyelvtanulásban egyáltalán nem fordul elő.

7. táblázat. A összetevő-átrendező műveletek típusai

ÖSSZETEVŐ-ÁTRENDÉZŐ MŰVELET	ELŐFORDULÁS SZÁMA	ELŐFORDULÁS ARÁNYA (%)
Összesen, ebből	313	100,00
affrikáta-összeépítés	8	2,56
jegyhelycsere	73	23,32
szegmentumhelycsere	232	74,12

a) altáblázat: elsajátított anyanyelv esetében

ÖSSZETEVŐ-ÁTRENDEZŐ MŰVELET	ELŐFORDULÁS SZÁMA	ELŐFORDULÁS ARÁNYA (%)
Összesen, ebből	307	100,00
affrikátaösszeépítés	0	0
jegyhelycsere	152	49,51
szegmentumhelycsere	155	50,49

b) altáblázat: nyelvtanulás esetében

A 8. táblázat azt mutatja, hogy az átrendezések jellemzően azonos szótagpozíciók között mennek végbe anyanyelv esetében, ellenben azonos arányban jelentkeznek az azonos és eltérő pozíciók között nyelvtanulás esetében. Az átrendezés mindkét csoport esetében legerősebben a mássalhangzóval kitöltött szótagpozíciókat érinti.

8. táblázat. A jegy- és szegmentum-átrendező műveletek szótagpozíciói

JEGY- ÉS SZEGMENTUM-ÁTRENDEZŐ MŰVELET	ELŐFORDULÁS SZÁMA	ELŐFORDULÁS ARÁNYA (%)
Összesen, ebből	305	100,00
a) azonos pozíciók között	216	70,82
eltérő pozíciók között	89	29,18
b) msh-pozíciókat érintő	242	79,34
nukleust érintő	63	20,66

a) altáblázat: elsajátított anyanyelv esetében

JEGY- ÉS SZEGMENTUM-ÁTRENDEZŐ MŰVELET	ELŐFORDULÁS SZÁMA	ELŐFORDULÁS ARÁNYA (%)
Összesen, ebből	307	100,00
a) azonos pozíciók között	155	50,49
eltérő pozíciók között	152	49,51
b) msh-pozíciókat érintő	265	86,32
nukleust érintő	42	13,68

b) altáblázat: nyelvtanulás esetében

A 9. táblázat azt mutatja, hogy az azonos pozíciójú komponensek közötti átrendezések az onsetek elsődleges érintettségét mutatják. Anyanyelv esetében kiemelkedő gyakoriságú ez a típus, nyelvtanulásnál viszont gyakorisága nem kiemelkedően haladja meg a kódák közötti, illetőleg a nukleusok közötti átrendezések gyakoriságát.

9. táblázat. Jegy- és szegmentum-átrendező műveletek azonos szótagpozíciók között

ÁTRENDEZÉS AZONOS SZÓTAGPOZÍCIÓK KÖZÖTT	ELŐFORDULÁS SZÁMA	ELŐFORDULÁS ARÁNYA (%)
Összesen, ebből	216	100,00
onsetek között	118	54,63
kódák között	35	16,20
nukleusok között	63	29,17

a) altáblázat: elsajátított anyanyelv esetében

ÁTRENDEZÉS AZONOS SZÓTAGPOZÍCIÓK KÖZÖTT	ELŐFORDULÁS SZÁMA	ELŐFORDULÁS ARÁNYA (%)
Összesen, ebből	155	100,00
onsetek között	65	41,93
kódák között	48	30,97
nukleusok között	42	27,10

b) altáblázat: nyelvtanulás esetében

A 10. táblázat szerint a szótagpozíciók közötti jegy- és elemátrendezések vagy azonos szóalakon belül, vagy szomszédos, illetőleg távoli szóalakok között mennek végbe. Az átrendezések szintere kétharmad-egyharmad arányban oszlik meg a szóalakok közötti és a szóalakon belüli előfordulások között anyanyelv esetében, és fordított arányú előfordulásban nyelvtanulás esetében. Az azonos szóalakon belül érintett komponensek legtöbbször szomszédos szótagok azonos pozícióját foglalják el, a nem azonos szóalakokban érintett összetevők pedig a szóalakok azonos szótagpozícióját foglalják el anyanyelv esetében. Ritkább az olyan eset, amikor eltérő szóalakhoz tartozik a két szomszédos szótag, amelyeknek azonos pozíciójára előírt elemek cserélődnek fel. Ettől némelyest eltérően nyelvtanulás esetében nem azonos szótagok között nem számottevően gyakoribb az átrendezés, mint az azonos szótagok között. Szóalakon belül pedig nincs érdemi preferencia a szomszédos és a nem szomszédos szótagok gyakoriságát illetően.

10. táblázat. Az átrendező műveletek szótagjainak szekvenciális elrendezése

AZ ÁTRENDEZÉSEK SZÍNTERE		ELŐFORDULÁS SZÁMA	ELŐFORDULÁS ARÁNYA (%)
Összesen, ebből		305	100,00
a)	szóalakon belül	104	34,10
	szomszédos szótagok között	87	28,52
	nem szomszédos szótagok között	17	5,58
b)	szóalakov között	201	65,90
	azonos szótagok között	190	62,29
	nem azonos szótagok között	11	3,61

a) altáblázat: elsajátított anyanyelv esetében

AZ ÁTRENDEZÉSEK SZÍNTERE		ELŐFORDULÁS SZÁMA	ELŐFORDULÁS ARÁNYA (%)
Összesen, ebből		307	100,00
a)	szóalakon belül	232	75,57
	szomszédos szótagok között	122	52,59
	nem szomszédos szótagok között	110	47,41
b)	szóalakov között	75	24,43
	azonos szótagok között	33	44,00
	nem azonos szótagok között	42	56,00

b) altáblázat: nyelvtanulás esetében

Az összetevő-ismétlés típusainak az előfordulási arányait illetően a 11. táblázat a szegmentum szintű érintettség erős többségét mutatja mindkét csoport esetében. Anyanyelv esetében a morfémaszerkezet-ismétlés és a szótagszerkezet-ismétlés azonosan alacsony gyakorisággal képviselteti magát, míg nyelvtanulás esetében a morfémaszerkezet-ismétlés alig haladja meg a szótagszerkezet-ismétlés egytizedét. Ez arra utal, hogy a kezdő nyelvtanulás erősebben épít a szótag (tehát a szekvencia), mint a morfémák szerinti szerkezeti felépítésre.

11. táblázat. Az összetevő-ismétlések műveletei

ÖSSZETEVŐ-ISMÉTLŐ MŰVELET	ELŐFORDULÁS SZÁMA	ELŐFORDULÁS ARÁNYA (%)
Összesen, ebből	716	100,00
morfémaszerkezet-ismétlés	107	14,94
szótagszerkezet-ismétlés	101	14,11
szegmentum szintű ismétlés	508	70,95

a) altáblázat: elsajátított anyanyelv esetében

ÖSSZETEVŐ-ISMÉTLŐ MŰVELET	ELŐFORDULÁS SZÁMA	ELŐFORDULÁS ARÁNYA (%)
Összesen, ebből	241	100,00
morfémaszerkezet-ismétlés	8	3,32
szótagszerkezet-ismétlés	67	27,80
szegmentum szintű ismétlés	166	68,88

b) altáblázat: nyelvtanulás esetében

A 12. táblázat szerint a szegmentum szintű ismétlések többsége azonos szótagpozíciók között történik. Anyanyelv esetében a különbség igen erős, négyszeres, míg nyelvtanulás esetében nem szignifikáns.

12. táblázat. A szegmentum szintű ismétlés szótagpozíciói

SZEGMENTUM SZINTŰ ISMÉTLÉS	ELŐFORDULÁS SZÁMA	ELŐFORDULÁS ARÁNYA (%)
Összesen, ebből	508	100,00
azonos szótagpozíciók között	406	79,92
eltérő szótagpozíciók között	102	20,08

a) altáblázat: elsajátított anyanyelv esetében

SZEGMENTUM SZINTŰ ISMÉTLÉS	ELŐFORDULÁS SZÁMA	ELŐFORDULÁS ARÁNYA (%)
Összesen, ebből	166	100,00
azonos szótagpozíciók között	93	56,02
eltérő szótagpozíciók között	73	43,98

b) altáblázat: nyelvtanulás esetében

Mindkét csoportban leggyakoribb az onsetek közötti ismétlési művelet. A 13. táblázaton láthatjuk, hogy az összes, azonos szótagpozíciók között előfordulóknak közel 60%-át teszi ki. A nukleusok közötti ismétlés ennek közel felét teszi ki anyanyelv esetében, s mintegy egyötödét nyelvtanulás esetében. A kódák közötti ismétlések anyanyelv esetében nem számottevően ritkábbak, nyelvtanulás esetében pedig gyakoribbak, mint nyelvtanulás esetében.

13. táblázat. A szegmentum szintű ismétlés szótagpozíció szerinti előfordulása

SZEGMENTUM SZINTŰ ISMÉTLÉS	ELŐFORDULÁS SZÁMA	ELŐFORDULÁS ARÁNYA (%)
azonos szótagpozíciók között Összesen, ebből	406	100,00
onsetek között	232	57,14
nukleusok között	125	30,79
kódák között	49	12,07

SZEGMENTUM SZINTŰ ISMÉTLÉS	ELŐFORDULÁS SZÁMA	ELŐFORDULÁS ARÁNYA (%)
azonos szótagpozíciók között Összesen, ebből	93	100,00
onsetek között	56	60,21
nukleusok között	13	13,98
kódák között	24	25,81

4. Összefoglalás

A vizsgált tévesztések azt mutatják, hogy a nyelvtanulásban mutatkozó fonológiai tévesztések központi szervezőelve – hasonlóan más tévesztéstípusokhoz – az egyszerűsítés, amely az átmenetileg hozzá nem férhető információt a szekvenciaszervezés eljárásainak alkalmazásával kompenzálja. Így jön létre a téves alak, amelynek fonológiai információtartalma mindig alatta marad az alapalakénak.

A eljárások közül az összetevő-ismétlés előfordulása mutatja a legnagyobb gyakoriságot anyanyelv esetében, az összetevő-átrendezés pedig nyelvtanulásnál, de nem szignifikánsan nagyobb gyakoriságot, mint az összetevő-ismétlések tekintetében. Az információhiány anyanyelv esetében mindenekelőtt a szegmentális összetevők halmazának szűkítéséből adódik: a sorrendező műveletek hiánya ehhez képest másodlagos jelentőségű a tévesztésekben. Ezzel szemben a nyelvtanulásnál nincs jelentős különbség az elemszűkítés és a sorrendező műveletek hiánya között: mindkettő jelentős kompenzációs eljárás.

A zöngétlenség- és zárműveletek formájában megvalósuló határkiemelések közül anyanyelv esetében a befejezést jelölő határ kiemelése többszörösen meghaladja az indítást jelölő határ kiemelését. Morféma nagyságrendben kétszer olyan gyakori, mint szóalak nagyságrendben. Ezek az összefüggések összhangban állnak azzal, hogy a kisebb változatosságú szélső pozíciók, főleg az indítópozíciók és főleg szóalak nagyságrendben stabilabbak a beszédmechanizmus számára. A zárművelet előfordulása többszöröse a zöngétlenségműveletének. Határkiemelés jegy nagyságrendben elsősorban szóalak indításánál, szegmentum nagyságrendben pedig szonoráns mássalhangzóra végződő szóalak zárá-

sakor jelenik meg. Ezzel szemben nyelvtanulásban nincs szignifikáns különbség az indító- és zárópozíciók megerősítése között. A zöngétlenségművelet nem szignifikánsan gyakoribb a zárműveletnél, a szóalak nagyságrend pedig a morféma nagyságrendnél.

A szerkezetátrendezés anyanyelv esetében jellemzően inkább a szegmentumok, mint a jegyek nagyságrendjében fordulnak elő. Nyelvtanulás esetében viszont a szegmentumok nagyságrendjében megjelenő tévesztések aránya alig haladja meg a jegyek nagyságrendjében előfordulókat.

Az átrendező eljárás legfőbb színterei a szegmentumpozíciók, amelyekben jegy- és elemcserék történnek. Az átrendezés mindkét csoport esetén legerősebben a mássalhangzóval kitöltött szótagpozíciókat érinti, azon belül is jellemzően azonos szótagpozíciók – mindenekelőtt onsetek – között zajlik. A jegy- és elemátrendezések túlnyomó többségükben vagy azonos szóalakon belül, vagy szomszédos szóalakok között történnek. Ezek a jelenségek egyfelől ismét azt támasztják alá, hogy a fonológiai programozás szóalak vagy frázis nagyságrendben zajlik, másfelől pedig felhívják a figyelmet a lineáris szekvenciaszerveződés hatására is. Azonban nyelvtanulás esetében az előfordulási arányok jóval kiegyenlítettebbek, mint anyanyelv esetében.

A fonológiai programozás szerkezeti és lineáris szerveződésének együttes működésére utal az az összefüggés anyanyelv esetében, hogy szóalakon belül az érintett komponensek leggyakrabban szomszédos szótagok azonos pozícióit töltik ki, szomszédos szóalakok között pedig a szóalakok azonos szótagpozícióit. Nyelvtanulás esetében ismét a típusok előfordulásának kisebb eltérései figyelhetők meg.

Az összetevőismétlés morfémaszerkezet, szótagszerkezet és szegmentum nagyságrendben mehet végbe. Ez utóbbiak előfordulása mindkét csoportban nagy gyakoriságot mutat az előbbiekhöz képest. A szegmentumpozíciókban történő ismétlések döntő többsége azonos szótagpozíciók között zajlik: leggyakrabban az onsetek között. Az azonos szótagpozícióból való hiánypótlás ismét a fonológiai szerkezetépítés korábbi szakaszban való történést támasztja alá. Az onsetek kiemelt szerepét az elsőszótagi hangsúllyal szokták magyarázni, bár meg kell jegyezni, hogy a nem elsőszótagi hangsúlyt viselő franciában is kiemelt az onsetek szerepe.

A szerkezetátrendező és -ismétlő eljárások szegmentum nagyságrendet érintő műveleteit illetően jellemző, hogy az érintett pozíciópárok a szekvenciában hol foglalnak helyet. Szembetűnő a szomszédos szóalakok, és azon belül az azonos szótagok közötti műveletek jelentős többsége anyanyelv esetében. A szomszédos, illetőleg az azonos szótagokra kiterjedő műveletek száma többszörösen meghaladja a nem szomszédos, illetőleg nem azonos szótagokra kiterjedő műveletekét. Ez ismét a szerkezetépítés elsőbbségére utal a szegmentumok jegyfeltöltésével szemben. A különbség nyelvtanulás esetében is megvan, de nem szignifikáns.

Összefoglalva: a vizsgálat az anyanyelvi és a nyelvtanulásban mutatkozó fonológiai szintű tévesztések párhuzamát mutatta ki azzal a megszorítással, hogy az anyanyelvi tévesztésekben egyes műveletek erős prioritása jellemző, míg a nyelvtanulásban az arányok szinte minden vizsgált területen lényegesen kiegyenlítettebbek, nem ritkán ötven százalék körüliek. Ez arra utal, hogy a nyelvtanulás nem túl előrehaladott fokán a fonológiai szerkezetépítés információhiányának kompenzálásában, noha a tendenciák megegyeznek a kompenzáció általános irányával, a véletlenszerű választás sokkal erősebb tényező, mint az anyanyelvi tévesztésekben.

Irodalom

- Berg, Thomas 2005. A structural account of phonological paraphasias. *Brain and Language* 94: 2005. 104–129.
- Cutler, Anne 1982. *Slips of Tongue and Language Production*. Amsterdam: Mouton.
- Farkas Mária 2005. A magyar nyelv oktatása Franciaországban: múlt és jelen. *THL* 1:77–83.
- Fromkin, Victoria (szerk.) 1980. *Errors in linguistic performance*. London: Academic Press.
- Gósy Mária 2004. „Nyelvbtlás”-korpusz, tanulmányok. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris.
- Hoffmann I. 2005. Afáziás, Alzheimer-kóros és ép kontroll időszerűk spontán beszédének sajátosságai. PhD disszertáció. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Huszár Ágnes 2005. *A gondolatától a szóig. A beszéd folyamata a nyelvbtlások tükrében*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kassai Ilona 1981. Távhasznulás a gyermeknyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények* 83: 160–167.
- Sebestyén Tar É. 2006. *A 3–6 éves kori fonológiai fejlődés kronológiai mintázata a magyarban*. Budapest: Open Art.
- Siptár Péter 1995. *A magyar mássalhangzók fonológiája*. *Linguistica, Series A, Studia et dissertationes* 18. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Szende Tamás 1997. *Alapalak és lazítási folyamatok*. *Linguistica, Series A, Studia et Dissertationes* 22. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Szende, Tamás 1991. Lenition processes and 'global programming principle'. *Proceedings of the XIIth International Congress of Phonetic Sciences* 5: 126–9.
- Szende, Tamás 1992. Phonological representation and lenition processing. *Magyar Fonetikai Füzetek/Hungarian Papers in Phonetics* 24. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Szépe Judit 2000. *Fonémikus parafáziák magyar anyanyelvű afáziások közlésfolyamataiban*. A Magyar Nyelvészeti Tanszék Kiadványai 2. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Szépe Judit 2002. A nyelvi rendszer egyszerűsítésének tendenciája és változatai az afáziában (A hangtan szintje). *Magyar Nyelvőr* 126/2: 230–7.
- Szépe Judit 2004. Nyelvbtlások és parafáziák szótagszervezési sajátosságai. In: Kukorelli Katalin (főszerk.): *Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia Füzetek. VI. Dunaújvárosi*

- Nemzetközi Alkalmazott Nyelvészeti, Nyelvvizsgáztatási és Medicinális Lingvisztikai Konferencia.* Dunaújváros: Dunaújvárosi Főiskola. 193–203.
- Szépe Judit 2005. Beszédtévesztések közös elve afáziásoknál, időskorúaknál és mindennapi nyelvbtlásainkban. *Beszédgyógyítás* 16/1: 32–74.
- Szépe Judit 2006. Történetek egy lovag botlásairól. In: Cser András (szerk.): *Köszöntő kötet Szende Tamás tiszteletére.* Budapest: Open Art. 77–99.
- Szépe Judit 2007-2008. *Nyelvbtlástipológiák.* Publikálatlan előadás. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Szépe Judit 2008. Spontán közlések kompenzációs eljárásainak összehasonlító vizsgálata afáziában és időskori tévesztésekben. In: Kukorelli Katalin – Tóth Andrea (szerk.): *A nyelvi, a szaknyelvi és a szakmai kommunikáció jövője Európában.* X. Dunaújvárosi Nemzetközi Alkalmazott Nyelvészeti és Kommunikációs Konferencia. Dunaújváros: Dunaújvárosi Főiskola. 28–37.
- Törkenczy Miklós 1994. A szótag. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan II. Fonológia.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 273–392.